

## Tarih ve Folklor İlişkileri History and Folklore Relations

Fıdan Gasimova \*

### Giriş

Folklorun tarihi halkın tarihiyle bağlıdır. Folklorun öğrenilmesiyle felsefe, tarih, etnografya, arkeoloji ve başka bilimlerin araştırmacıları meşgul olurlar. Bildiğimiz gibi her bir halkın folklorunun kendine ait özellikleri de vardır. İstenilen folklor örneğinde onun ait olduğu halkın tarihi, gelenekleri, kültürü yansıtır. Belirtelim ki, folklor tarihî gerçeklikleri yansıtmak açısından büyük önem taşımaktadır. Bunu istenilen dönemde oluşan folklor örnekleri kanıtıyor. Folklorde tarihî olaylar ve tarihî şahsiyetler kendini gösteriyor. Bu alan üzerinde çalışan araştırmacı ilgili tarihî dönemi öğrenmekle, hangi tarihî olay ve şahsiyetlerin folklor abidelerinde yer aldığını gösterebilir. İstenilen dönemde halkın başına gelen olaylar tarihte kalır. Bu tarihî dönem sırasında oluşturulan halk edebiyatı örnekleri de kendisinde hem tarihî olayları hem de halkın bilgeliğini, bu olaylarla bağlı düşüncelerini birleştirir. Örneğin, eposun araştırılması ile biz olayların cereyan ettiği bölgelerin eski tarihi, görünümü, kaleleri, burçları, destan kahramanlarının kullandıkları savaş aletleri esasında eski savaş aletleri vb. hakkında bilgi elde edebiliriz. Diğer taraftan destanlarda yaşanan olaylar halkın ve devletin kaderi için büyük anlam taşıyor. Öyle ki, destanlarda söz konusu eski ülke için tipik olan askerî-siyasi çatışmalar ve sosyal yaşam normları da tasvir edilir.

Böylece, çok eski zamanlardan yaratılmış şiirsel halk yapıtları, yazının ortaya çıkmasına kadar halkın tek «yazılmamış tarihidir». Burada onun hayatının en önemli aşamaları sanatsal biçimde yansıtılmıştır. Folklor uzun yüzyıllar boyunca halka hizmet etmiştir ve onun bilgeliğini, hayat felsefesini, ahlakını, vatanseverlik, cesaret, hoşgörü, dürüstlük gibi en iyi insani

\* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, gasimovafidan@yahoo.com ORCID: 0000-0002-9795-5932

DOI: 10.37879/9789751749987.2022.9

kalitelerini nesilden-nesle aktarmıştır. Folklor halkın fikir-estetik yaratıcılığının zenginliğinden haber veren kaynaktır. Bu yüzden halk yaratıcılık örnekleri uzun yüzyıllar boyunca halk bakış açısının, onun tarihsel evriminin incelenmesi için en değerli malzemedir.

Tarihî gerçeğe folklorun karşılaştırılması folklor biliminin en önemli meselelerinden biridir. Şunu da belirtelim ki, mesele sadece folklorun çeşitli öğeleri ve tarihi geçmişin bazı olayları arasında uyumları açmakla bitmiyor. Ayrıca tarihte folkloru ve onun farklı öykülerini canlandıran nedenleri de bulmak gerekir. Tarih bilimindeki sahtekarlıkların da önünü folklor metinleri aracılığıyla almak mümkündür.

V. Y. Propp göstermiştir ki, istenilen sanat türünde olduğu gibi folklor da sonda gerçeğe dayanır. Hatta en fantastik folklor karakterlerinin de gerçekte kendi kökü vardır<sup>1</sup>.

Çeşitli halklar hakkında şu veya bu bilgileri yansıtan etnografik anıtlar, onların isimleri, yerleşme alanları, onların kültürel hayatının belirliliği, ayrıca halkın dinî inançları, aynı zamanda onların törenleri ve gelenekleri hakkında da tarihî malumatlar sunuyor. Diyebiliriz ki, folklor en önemli tarihî ve etnografik kaynaklardan biridir.<sup>2</sup>

Çeşitli etnografik kaynaklar arasında eski yazılı belgeler özel değere sahiptir. Örneğin papirüs, çivili yazı, salname, tarihname gibi kaynaklar değişik nitelikli etnografik bulgularla zengindir. Ayrıca tasvirî anıtlar resimler, desenler, heykeller vb. etnografik yapıların önemli bir bölümünü oluşturuyor. Örneğin, halk desenleri eski mitolojinin öykü ve bölümlerini, ayrıca dini inançların ve putperestlik kültlerinin sembollerinin belirliliği yansıtıyor.

Maddi ve manevi kültürün öğrenilmesiyle tarih biliminin spesifik alanı olan etnografya ilgileniyor. Halk yaşamının bu veya diğer tarafının öğrenilmesi sırasında etnografya, folklor, tarih, arkeoloji, coğrafya, psikoloji, din gibi bilimlerin verileri de kullanılıyor. Etnografik bilgilerde bayramlar hakkında araştırmalar özel yere sahiptir. Eski tarihe sahip olan bayramlarda tarihin bir çok izleri korunmuştur. Örneğin eski bayramlar içerisinde Nevruz bayramı özel bir yer tutuyor. Kamil Hüseynoğlunun da belirttiği gibi, bayramlar kolektif hafızada gerçekleşerek, halklara kendi eski gele-

1 Пропп Владимир Яковлевич, *Фольклор и действительность*. Наука, Москва 1976, s. 115

2 Чистов Кирилл Васильевич, “Фольклор и этнография”, *Фольклор и этнография*, Наука, Ленинград 1970, s. 5.

neklerini korumaya, tarihi zamanın durmaz akımını biraz geciktirerek, ataların dönemini, hayatını hatırlamaya imkan veriyor.<sup>3</sup>

Genelde folklor mensup olduğu halkın maddi ve manevi kültürü, toplumsal kökeni hakkında oldukça önemli etnografik bilgilere sahip olan bir bilimdir. Ayrıca folklor örnekleri istenilen dönemin tarihsel olaylarını o dönemde yaşamış insanların hafızası, hissettikleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarıyor. Bazen de bu folklor örnekleri değişikliklere maruz kalır. Bundan dolayı folklorun bu özelliğini de dikkate alınmalıdır.

Folklorun masal, destan, rivayet, atasözü, mani, deyim vs. gibi türleri tarihî gerçekleri yansıtmak açısından özellikle dikkat çekiyor. Bu türlerde halk tarihî olaylara, oluşan durumlara kendisinin yaklaşımını anlatıyor. Tarihî gerçekliğin incelenmesi olay örgüsünün tarihî koordinatının belirlenmesine yardım eder, onun tarihî anlamını açıklar. Burada folklorcu için geniş imkanlar açılır ve folklorcu tarihçinin yardımını bekler. Örneğin, «Oğuz Kağan», «Kitab-ı Dede Korkut», «Koroğlu» gibi destanlarda tarihin izlerini açıkça görmek mümkündür. «Koroğlu» destanındaki çok sayıda toponimler buna örnek olabilir.

Folklorun araştırılma tarihine bakıldığında görüyoruz ki, herhangi bir karakter, onun faaliyetleri, Türk folklorunda yeri ve görevi hakkında bilgi vermeden önce bu karakteri yaratan tarihî sosyal ortamla tanışmak gerekiyor. Zira öncelikle, bu karakterlerin mahiyetini, eski insanların bakış açısına, günlük hayat ve faaliyetine onların etkisini, ayrıca onların folklordaki yerini ve önemini belirlemek için onların hangi tarihsel koşullarda ve nasıl oluştuğunu bilmek gerekir. Hatta bizim günümüze kadar genelde sözlü şekilde ulaşmış veya Orta Çağ'da yazıya alınmış mitlerin ve efsanelerin açıklamasını da eski Türklerin malum kültürel-sosyal tarihi, dinî inançları ile karşılaştırmalı şekilde vermek daha uygundur. Mitolojik metinlerin gösterilen faktörler dikkate alınmadan izahı gerçekten büyük ölçüde subjektif olacaktır. Yani bu durumda aynı metin farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekilde açıklanabilir. Belirtilen tarihî bilgilerin araştırmaya dahil edilmesi ve metnin onun taleplerine uygun şekilde açıklanması böyle subjektif faktörleri ortadan kaldıracaktır. Çünkü eski aşiret birliklerinin kendi atalarından aldıkları ve yaşattıkları manevi zenginlikler arketipler şeklinde onların tüm maddi ve kültürel faaliyetlerinde, evinde, dünya görüşünde de yansımaktadır. Genel olarak eski Türk halklarının tarihi hakkında bazı bilgiler çeşitli tarihî belgelerde, ayrıca bu halklara ait sözlü halk sanatında yansımıştır.

3 Hüseyinoğlu Kamil, *Mifin mənşəyi, mahiyyəti və tipologiyası*, Elm və təhsil, Bakı 2010, s. 156.

## Destanlarda Tarihin İzleri

Tarihî şahsiyetleri kendinde yaşatan folklor örnekleri asıl araştırma kaynağıdır. Bu açıdan destanlar daha çok seçilir. İslam Sadık'ın da belirttiği gibi folklor eserleri arasında tarihçilik açısından destanlar özellikle büyük öneme sahiptir. Her destan halkın kendisi tarafından yaratılmış tarihidir. Destanlar önyargısız yazıldığına göre, daha dürüst ve güvenilir tarihî kaynaklardır.<sup>4</sup>

Sözlü halk sanatının her eserinde, özellikle de halk destanlarında bazen eski dönemlere uzanan katları açmak mümkündür. Yazılı kaynakların olmaması nedeniyle bu eski katmanların incelenmesi sadece geniş tarihî-mukayeseli materyalin teşvik edilmesiyle hafifletilebilir.<sup>5</sup> Epos kahramanlığın idealleştirilmesi çapında halkın canlı geçmiştir. Onun geleneksel karakterleri halkına, vatanına muhabbet, şefkat, fedakarlık, yiğitlik, halkın kahramanlık ideallerinin tecessümüdür. Halkın kendisinin çok asırlık tarihi sırasında yarattığı kahraman tiplerine verdiği anlamın bizim günümüzde oynadığı eğitici etkisinin anlaşılması, folklor araştırmacısı için eposun araştırılmasındaki birinci ve esas meseledir.<sup>6</sup>

Bunu da belirtmek gerekir ki, folklor aracılığıyla sadece tarihî olaylar öğrenilmiyor. Aynı zamanda folklor türleri de farklı tarihî olaylar, tarihî ortam, sözü giden folklor türünün yarandığı tarihî dönem temelinde araştırılmalıdır. Başka sözle, her folklor araştırmacısı mutlaka tarihin de güzel bilicisi olmalıdır. Örneğin, herhangi bir destan araştırmacısı eğer bu destanın kimler tarafından yaratıldığını, onu yaratan halkın hangi tarihsel koşullarda yaşadığını, bakış açısını, yaşamını, tarihsel meskûn olduğu topraklarını iyi bilmese, destandaki olayları, tarihî-coğrafi toprakları, tarihî şahsiyetleri de doğru kavrayamayacaktır.

Eski Türk destanlarına bakıldığında, bazen oradaki esas kahramanların tarihi şahsiyet gibi tarihin çeşitli dönemlerinde yaşadığının da şahiti oluyoruz. Buna dikkat çeken folklor araştırmacısı tarih araştırmacıları için önemli bilgiler de verebilir. Örneğin, buryat, moğol, tibet halklarının en önemli destanlarından olan Geseriadada tarihî yerlerin adı çekiliyor, kahramanın tarihî kişiliğinden de bahsedilmektedir. Eposun Tibet ve Moğol

4 Sadıq İslam, "Azərbaycan folklorunda tarixizmin izləri", *Folklor və tariximiz* mövzusunda elmi konfransın materialları, Elm və təhsil, Bakı 2012, s. 108.

5 Жирмунский Виктор Максимович, Зарифов Ходи Тиллаевич, *Узбекский народный героический эпос*, Огиз, Москва 1947, s. 7.

6 Жирмунский, Зарифов, *age.*, s. 496.

versiyonlarında olayların yaşandığı topraklar net kaydediliyor. Araştırmacı Damdinsuren'in belirttiği gibi, bu Kuzeydoğusu Tibet – Amdo, Kuku-nor Gölü'nün ve Yançısıyan, Huanhe Nehri'nin yukarı kısımlarıdır. Bu da Geseriada'nın kökünde Geser-han'ın yönettiği Amdo yahut Lin ülkesinde yaşanan herhangi bir tarihi olayın yattığını tahmin etmeye imkan veriyor.<sup>7</sup> Araştırmacının düşüncesine göre destanda anlatılan bazı hikayeler temelinde kararlılıkla böyle bir fikir ileri sürmek mümkündür ki, Geser tarihî şahsiyet ve şövalye bir han (aşiret başçısı) olmuştur.<sup>8</sup>

Şüphesiz, tarihî kahraman olan Geser-hanla destan kahramanı Geser-han arasında ciddi fark vardır. Destan kahramanı olan Geser-han kendi prototipinden çok uzaklaşmıştır. Her sanatçı bu karakteri kendine has takdim etmiştir. Onların çoğu Geser-hanı kendi halkının mutluluğu için feodal ve kiliseye karşı mücadele eden kahramana çevirmişler. Tarihi Geser-han diğer hanlara karşı mücadele eden bir hâkim, yahut küçük feodal, hatta kabile birleşmesinin başçısı da olabilirdi.<sup>9</sup>

Tarihçiler bu destana başvurarak, orada yaşanan olayların, şahsiyetlerin tahlili, geniş şekilde araştırılması sayesinde tarihi şahsiyet olan Geser-han, onun döneminde yaşanan çeşitli tarihi olaylar hakkında bilgi elde edebilirler.

Kırgız destanı olan «Manas» da tarihle bağlantılı bir destandır. Destanın ana kahramanı olan Manas'ın kimliğinin araştırılması bunu demeye esas verir. Destanı Azerbaycan Türkçesine çeviren Adil Cemil yazıyor ki, Manas Kırgız Türklerinin arzu ve isteğinden doğan, Hızır peygamberden ölümsüzlük ve kalıcılık olarak efsanevi yiğitliği ile elinin, ulusunun işgal altındaki ata topraklarını geri alan, dağıtılmış kabile ve aşiret akrabalarını etrafına toplayarak onları «Kırgız halkı» denilen etnik mensubiyete tapındıran, halkının özgürlüğü, yurdunun refahı için kanlı savaflara atılan, kırsacası, tarih karşısında tarihi borcunu yerine getiren fevgel bir insandır.<sup>10</sup>

Yahut «Kitab-i Dede Korkut» destanına göz atalım. Araştırmacılara göre, bu destan Azerbaycan halkının tarihi geçmişini, etnografyasını, dil ve edebiyat tarihini öğrenmek için en değerli bir kaynaktır. Burada tarihî-coğrafi gerçeklik sanatsal yaratıcılık geleneğiyle yansımıştır. Bu anıtın araştı-

7 Дамдинсүрэн Цэндийн, *Исторические корни Гэсэриады*, Академии Наук СССР, Москва 1957, s. 172.

8 Дамдинсүрэн, *аге.*, s. 184.

9 Дамдинсүрэн, *аге.*, s. 227-228.

10 *Manas dastanı*, çev. Adil Cəmil, Nurlan, Bakı 2009, s. 7.

rılmasında tarihilikte sanatsal yaratıcılık, sanatsal yaratıcılıkta ise tarihilik ilişkilerini incelemek gerekir.<sup>11</sup>

Destandaki tarihilik farklı açıdan izah edilir. Buna Muhtar İmanov'un «Kitab-i Dede Korkut», «Köroğlu», çeşitli aşk destanlarından getirdiği örnekler, yaptığı karşılaştırmalar açıklık getiriyor. Yazar «Destanda tarihilik» adlı makalesinde fikrini özetleyerek yazıyor ki, «Kurbani», «Abbas ve Gülgez» destanlarının Kurbani ve Aşık Abbas Tufarganlı yaratıcılığı ile ilgisi yadsınamaz. Sonra o haklı olarak destanın esas kahramanlarını arhetiplerle bağliyor ve yazıyor ki, halk tasavvurunda bilge ihtiyar arhetipi var, Dede Korkut adlı tarihî şahsiyet bu arhetipin eposda ifadesine ivme verir. Yahut halk tasavvurunda yenilmez kahraman arhetipi var. Köroğlu adlı tarihi şahsiyet bu arhetipin eposda ifadesine ivme verir.<sup>12</sup>

Destanların bir folklor türü gibi tarihî olayları yansıtmaları konusuna Füzuli Bayat da değinerek, bildirmektedir ki destan kahramanı zahirî ve batını yönden tarihî olayların etkisine maruz kalır, şu veya bu ölçüde kendi hareketlerini bu tarihî gerçeklerle uzlaştırır. Yazar haklı olarak şunu da ekliyor ki, tarihî olaylar ve şahsiyetler, kuşkusuz destan dünyasının kanununa tabi ettirilir.<sup>13</sup>

Araştırmacının bu fikri tamamen doğrudur. Destanda yaşanan tarihî olaylar, faaliyet gösteren tarihî şahsiyetler hiç de olduğu gibi verilmez. Ona destana ait epiklik, estetik bediilik ilave edilir. Ancak tarihî olaylar ve şahsiyetler de korunur ve bir kaynak olarak sonraki nesillere aktarılır. Şunu da belirtelim ki, her destan örneği tarihî olayları aynı derecede yansıtmır. Bunların bazılarında tarihle bağlantı fazlaysa, öyleleri de vardır ki, tarihî olaylara çok cüzi bir şekilde değinilir. Dolayısıyla, «Destanın tarihî olaylara başvurusu genellikle etnosun bir devlette birleşmesi, tarih meydanına çıkması, başka etnoslara yaklaşımı, etnik, dinî, siyasi kendini anlamanın güçlü olduğu çağlarda daha kabarık şekilde ortaya çıkar».<sup>14</sup>

Folklor örnekleri içerisinde ayrı ayrı bölgelere ait yer adları kendisinde tarihî bilgileri tutar. Bu tarihî yer adlarının incelenmesi bu halkın soy kökünden haber verir. Destanların çoğunda gerçek tarihî-coğrafi isimlere rastlanmaktadır. Bu rastlanan isimler ise destanın mensup olduğu halkın

11 Cəmişidov Şamil, *Kitabi-Dədə Qorqud*. Elm, Bakı 1977, s. 32.

12 Kazımoğlu Muxtar, *Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür*, Məqalələr, Elm və təhsil, Bakı 2014, s. 50.

13 Füzuli Bayat, *Oğuz epik ənənəsi və "Oğuz Kağan" Dastanı*, Sabah, Bakı 1993, s. 70.

14 Füzuli Bayat, *age.*, s. 72.

tarihî geçmişini belirtiyor. Adı geçen «Kitab-ı Dede Korkut» destanında da böyle tarihi yer adları yeterince dir. Araştırmacıların defalarca dikkatini çekmiş, araştırmalarda kendini gösteren bu isimler tarih göstergesidir. Nitekim, destanda gerçek adlarla ifade edilen coğrafi alanlar, bugün de Azerbaycan sınırları içinde mevcuttur ve bu, bahsettiğimiz eseri Azerbaycan halkının edebî-tarihî geçmişine bağlayan temel faktörlerden biri olarak tezahür edir.<sup>15</sup>

Bu destanlardaki olayların araştırılması sadece folklor değil, tarih biliminin ortak faaliyetini gerektirir. Folklor ve tarih bilimlerinin kopmaz ilişkileri burada daha belirgin şekilde kendini gösterebilir.

Bazen destan kahramanlarının isimleri, destanda yaşanan olayların cereyan ettiği yerler bu olayların hangi ülkede, hangi bölgede baş verdiğini belirlemeye olanak sağlıyor. Buna bu bölgenin tarihî-coğrafi isimleri ortam yaratır. Örneğin, araştırmacılar «Kitab-ı Dede Korkut»ta ismi geçen yerlerle ilgili hayli sonuçlara varmışlar. Bu konuya özel olarak yaklaşan tarihçiler bu konuda ilginç görüşler bildirmişler. Öyle ki, «Kitab-ı Dede Korkut»ta ismi geçen hayli coğrafi tesisin Nahçıvan diyarında olmasını, bir takım tarihî ve coğrafi delillerin ispat ettiğini söyleyen Seferalı Babayev'in bu fikrine göre «Kitab-ı Dede Korkut» kahramanlarının temel yerleşim yerlerinden biri de Nahçıvan diyarı olmuştur.<sup>16</sup> Nahçıvan'da «Kitab-ı Dede Korkut» boyları ve oradaki karakterlerle ilgili olan 50'den fazla tarihsel isim belirlediğini ifade eden yazar buna ait bir hayli örnekler de verir.<sup>17</sup> Kalın Oğuz ellerinin toponimiyasının ayrıntılı ve derinden öğrenilmesi Türk halklarının tarihini, tarihî coğrafyasını netleştirmek için değerli esaslar verir. Çünkü toponimler tarihin yadsınamaz, reddedilmesi mümkün olmayan şahitleridir.<sup>18</sup>

Görüldüğü gibi, folklorlarda tarihî kaynak olarak etnonim ve toponimler de yer alır. Onlar da çeşitli eserlerin içeriğine dahil olan tarihsel olguların başlıca şahidi ola bilirler. Efsane, rivayet, mit ve masallarda etnik grup, aşiret adlarına, çay ve yer adlarına sıkça rastlanıyor. Onlardan bazıları benzerliğini tarihî kaynaklarda bulur, diğerleri halihazırda mevcut olan adlara uygun gelir, üçüncülere ne zamansa ilişkide olduğu komşu halkların tarihi kaynaklarında rastlanır. Bazı durumlarda ise bu gibi isimler mitolojik varlıklarla ilgili olur.<sup>19</sup>

15 Cəmşidov, *age.*, s. 32.

16 *Kitabi-Dədə Qorqud* (Məqalələr toplusu), Elm, Bakı 1999, s. 143.

17 *Kitabi-Dədə Qorqud, age.*, s. 144.

18 *Kitabi-Dədə Qorqud, age.*, s. 147.

19 Василевич Глафира Макарьевна, “Этнонимы в фольклоре”, *Фольклор и этнография*, Наука, Ленинград 1970, s. 25.

Mit ve tarih bağlantılarını araştıran Rahman Bedelov kültür tarihinde mit ve tarihin karşılıklı ilişkilerinin çeşitli dönüşümlere maruz kaldığını belirtiyor. O bununla ilgili görüşlerini destanlar temelinde izah eder.<sup>20</sup> Genel olarak, mit, folklor ve tarih ilişkileri her zaman araştırma konusu olmuştur. Bu ilişkiler çeşitli yönlerden incelenmiştir. Bazılarında mit ve tarih, diğerlerinde folklor ve tarih tetkik edilmiştir. Mit ve tarih ilişkilerini inceleyen R. Bedelov onu da belirtiyor ki, mitin ve tarihin sıkı bağlanmasını biz insanların, halkların «kahramanlık döneminde» görüyoruz ve klasik kahramanlık destanları bu şuurun temsilcisi ve ifadeçisidir. Oğuz ruhu, Oğuz tarihi bu bilinci çeşitli «Oğuznamelerde» ve onun yazı seçeneği olan «Kitab-ı Dede Korkut» boylarında ifade eder.<sup>21</sup> «Tarihî» tasvirin ifadesinin izlerini biz kosmogonik ve genaloji mitlerde bulabiliriz. Mitin varsa, onu korumak gerekir, bunu ise bahadırlar, insanlar yapmalıdır. Yeni nesil bahadırlar yetiştirmek için bahadır ataların yaptıklarını akılda tutmalısın. Bir anlamda biz bu hafızayı «tarihî hafıza» gibi tanımlamalıyız. Yazar onu da belirtiyor ki, bilimsel tarihimiz kritik tarih olmalıdır, yani kaynakların kritik yorumunu vermelidir. Fakat bu bilimsel tarih «bahadırılık tarihini» inkar etmez. Bunlar birbirini tamamlıyor, birbirine enerji veriyor ve ikilikde halkın hayatını temin ediyorlar. Bu anlamda bahadırılık «Kitab-ı Dede Korkut»u kaybetmek, bilimsel tarihi kaybetmek demektir.<sup>22</sup>

### **Tarihin Ayrı Ayrı Folklor Türlerindeki İzleri**

Mit ve tarih ilişkisini, etkileşimini farklı içerikli mitolojik metinlerden de görmek mümkündür. Mitolojik öyküler içerisinde kosmogonik metinler önemli yer tutmaktadır. Bilindiği gibi bu metinlerde insanın, aşiret ve kabilelerin kökeni hakkında konuşulur. Bunun kendisi ise sırf tarihle mitin ilişkisini göstermektedir. Eski halkların teşekkül ve gelişim aşamalarını inceleyip öğrenmek için bu ilişkilerin araştırılması önemlidir. Mitolojik düşüncenin etkisi altında mevcut olmuş tarihi kahramanlar mitolojik kahramanların özelliklerini elde ediyorlardı. Bunu aynı mit örneklerine mensup olan halk kendi isteklerine uygun şekilde ediyordu. Artık o kahraman tarihilikten uzaklaşarak mitleşir, mitolojik bilinç, çizgiler taşıyor ve bununla birlikte tarihiliği de kendisinde, kendi adında yaşatırdı. Bazen de böyle ilişkiler devam eder ve mitolojik kahraman folklor karakterine, sonra ise sanat eserlerinin esas kahramanına dönüşürdü.

20 *Kitabi-Dədə Qorqud, age.*, s. 27.

21 *Kitabi-Dədə Qorqud, age.*, s. 27.

22 *Kitabi-Dədə Qorqud, age.*, s. 28-29.

Tarihin canlı taşıyıcıları olan folklor örnekleri her dönemde oluşmuştur. Azerbaycan tarihine bakıldığında görüyoruz ki, bu tarihin canlı taşıyıcılarının hafızası o dönem olaylarını bize sözün gücü, etkisi ile iletmışlerdir. Nine ve dedelerimiz tanık oldukları çeşitli tarihsel olayları kendi duygularından, gönüllerinden geçirerek, acılarını katarak uzun yıllar boyunca göğüslerinde gezdirmiş, çeşitli folklor örneklerine çevirmişler. Bildiğimiz gibi, Azerbaycan toprakları bin yıllar boyunca yabancı işgalcilerin saldırılarına maruz kalmıştır. Örneğin, sadece Karabağ'a ermeni işgalcilerin defalarca işgalcilik saldırıları sırasında halk bununla ilgili hayli folklor örneği yaratmıştır. Bu örneklerden biri de manidir. Mani çeşitli yıllarda Azerbaycan topraklarını ele geçirmeye gayret eden ermeni işgalcilerin saldırı tarihleri, aynı zamanda bu topraklara zorla sokulan, halka katliam yapan işgalcilere karşı öfke, kin ifade ediliyor. Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, manilerde tarihî olayların tasviri ile birlikte, halkın düşmana nefret, birliğe çağrı, zafere güven gibi duyguları da yansımıştır:

Karabağ'da talan var,  
Zülfün üze salan var.  
Gidirsən git çabuk dön,  
Gözü yolda kalan var.<sup>23</sup>

Azizəyem, vətənda,  
Yiğit gerek vətənda.  
Elin sözü bir olsa,  
Yağı koymaz vətənda.<sup>24</sup>

Tarihten bilinen «Gülistan Antlaşması» ve «Türkmençay Antlaşması» ile Azerbaycan'ın Aras Nehri aracılığıyla ikiye bölünmesinden sonra bu tarihin izlerini kendisinde barındıran hayli folklor örneklerine rastlanır. Bunlar içerisinde maniler de vardır. Üzerinden yıllar, yüzyıllar geçse de bu tarihi olay Aras konulu manilerde yaşamaya devam edecektir.

Tarihin izlerine haklı olarak manilerde daha çok rastlayan araştırmacılar bununla ilgili farklı yorumlarda bulunmuşlardır. «Halkın tarihi sadece tarih olarak kalmamış, hem de şiire, maniye dönüşmüştür» diyen İsrail Abbaslı, farklı yüzyılların önemli olayları ile bağlantılı olan manilerin onu

23 *Şərur folklor örnəkləri*, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Naxçıvan 2018, s. 257

24 *Şərur folkloru*, Şəxsi arxiv. Bakı 2012

yaratanların hayatında derin iz bıraktığını, dünümüzden, geçen günlerimizden haber verdiğini belirtir.<sup>25</sup>

Manilerin tarihiliğine dikkat çeken Metanet Abbasova manilerin halkın manevi bakış açısı, psikolojisi ile birlikte onun tarihi, mücadele salnamesi olduğunu belirtir. Halk zaman zaman karşılaştığı olayları lirik-bedii biçimde, mani diliyle söz abidesine dönüştürmüş, tarihi bu yolla yaşatmak istemiştir.<sup>26</sup>

Folklorun masal, fıkra tarzları da gerçek olaylar taşıyıcısıdır. Nitekim masal ve fıkra kahramanları vardır ki, onlarda tarihin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin, tarihte mevcut olan hükümdarlar, yer adları masalların tarihle bağlılığına örnek olabilir. Elbette bu o demek değildir ki masalda tarihi şahsiyetler olduğu gibi verilir. Bu kahramanlar tarihî çizgilerini bazen az, bazen çok derecede tutarak estetik bediilik özelliği taşıyor. Genellikle de onlar halkın istek ve arzularını yansıtır. Ayrıca fıkra kahramanları hakkında da söyleyebiliriz ki, tarihte mevcut olan fıkra kahramanları halk tarafından kabul edilmeyen olaylarla bazen alay edir, bazen de onların olumlu taraflarını tebliğ ederler.

Folklorun tarihî kaynak olarak kullanımını yazılı edebiyatta da kendini göstermiştir. Folklor ve tarih ilişkilerinin önemini kavrayan yazılı edebiyat temsilcileri sık sık folklorun tarihi malzemelerle zengin olan türlerinden yararlanarak kendi görüşlerini daha tutarlı ve etkili bir biçimde ifade etme olanağına sahip olmuşlardır. Haleddin Halilli bu konuya değinerek M. Kalankatuklunun «Albaniya tarihi», N. Tusi'nin «Ahlaki-Nasiri», F. Reşideddin'in «Oğuzname», E. El-Bakuvi'nin «Anıtların özeti ve kudretli hükümdarın mucizeleri», Ebubekir Tahrani'nin «Kitabi-Diyarbakriyye» eserlerinde folklor malzemelerinin tarihî kaynak olarak üst düzeyde kullanılmasının kendini açıkça gösterdiğini yazır.<sup>27</sup> Demek, bir dizi folklor örnekleri farklı tarihi şahsiyetler ve bölgelerle ilgili tarihi bilgilerin netleştirilmesine katkıda bulunduğu gibi, yazılı edebiyatın da çeşitli türlerinin zenginleşmesinde büyük rol oynamıştır. Bununla ilgili M. Kazımoğlu da belirtiyor ki, İbrahim han, Muhammed bey Cavanşir, Molla Penah Vagif, Ağa Muhammed şah Gacar ve diğer tarihî şahsiyetler hakkındaki birçok rivayetler hem Karabağ tarihinin yazılmasında, hem de Karabağ'la ilgili

25 *Azərbaycan bayatları*. XXI – Yeni Nəşrlər Evi, Bakı 2004, s. 8

26 Abbasova Mətanət, “Xalq bayatlarında tarixi Qarabağ obrazı”, *Folklor və tariximiz* mövzusunda elmi konfransın materialları, Elm və təhsil, Bakı 2012, s. 144.

27 Xəlilli Xələddin, “Azərbaycan tarix elmi və folklor”, *Folklor və tariximiz* mövzusunda elmi konfransın materialları, Elm və təhsil, Bakı 2012, s. 218.

birçok tarihî roman ve dramların yaranmasında önemli kaynaklardan biri haline geldi.<sup>28</sup>

**Sonuç** olarak söyleyebiliriz ki, bazen tarihî kaynaklar yaşanmış tarihi aydınlatmak gücünde olmur. O zaman tarihe bilimin diğer alanları, özellikle de folklor büyük yardım gösterir. Yukarıda belirtilen folklor örnekleri bunun bariz kanıtıdır. Fakat bazen tarih ve folklor araştırmacıları birbirlerine kayıtsız yaklaşır, biri diğerinin çalışmalarından habersiz halde araştırma yapıyorlar. Oysa her iki bilimin ortak faaliyeti çeşitli kapalı konuların kolaylıkla netleşmesine, gerçek tarihî bilgilerin verilmesine zemin oluşturabilir.

28 Muxtar Kazımoğlu, *Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür*, Məqalələr, Elm və təhsil, Bakı 2014, s. 88.

## KAYNAKLAR

Abbasova, Mətanət, “Xalq bayatılarında tarixi Qarabağ obrazı”, *Folklor və tariximiz mövzusunda elmi konfransın materialları*, Elm və təhsil, Bakı 2012.

*Azərbaycan bayatıları*, XXI – Yeni Nəşrlər Evi, Bakı 2004.

Bayat, Füzuli, *Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz Kağan” dastanı*, Sabah, Bakı 1993.

Cəmşidov, Şamil, *Kitabi-Dədə Qorqud*, Elm, Bakı 1977.

Hüseynoğlu, Kamil, *Mifin mənşəyi, mahiyyəti və tipologiyası*, Elm və təhsil, Bakı 2010.

Xəlilli, Xələddin, “Azərbaycan tarix elmi və folklor”, *Folklor və tariximiz mövzusunda elmi konfransın materialları*, Elm və təhsil, Bakı 2012.

Kazımoğlu, Muxtar, *Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür*, Elm və təhsil, Bakı 2014.

*Kitabi-Dədə Qorqud* (Məqalələr toplusu), Elm, Bakı 1999.

*Manas dastanı*, çev. Adil Cəmil, Nurlan, Bakı 2009.

Sadıq, İslam, “Azərbaycan folklorunda tarixizmin izləri”, *Folklor və tariximiz mövzusunda elmi konfransın materialları*, Elm və təhsil, Bakı 2012.

*Şərur folklor örnəkləri*, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Naxçıvan 2018.

*Şərur folkloru*, Şəxsi arxiv. Bakı 2012.

Василевич, Глафира, Макарьевна, “Этнонимы в фольклоре”, *Фольклор и этнография*, Наука, Ленинград 1970.

Дамдинсурэн, Цэндийн, *Исторические корни Гэсэриады*, Академии Наук СССР, Москва 1957.

Жирмунский, Виктор, Максимович; Зарифов, Ходи, Тиллаевич, *Узбекский народный героический эпос*, Огиз, Москва 1947.

Пропп, Владимир, Яковлевич, *Фольклор и действительность*, Наука, Москва 1976.

Чистов, Кирилл, Васильевич, “Фольклор и этнография”, *Фольклор и этнография*, Наука, Ленинград 1970.